

Tutkijaopettajan brändiä rakentamassa

Jyri Lindén

Arvosteltu teos: Sitomaniemi-San, Johanna: Fabricating the Teacher as a Researcher. A Genealogy of Academic Teacher Education in Finland. Oulu: University of Oulu. 172s.

Suomalaisen opettajan ja opettajankoulutuksen erityislaatu yhdistetään usein akateemiseen tiedeperustaiseen koulutukseen ja tutkimukselliseen rationaaliseen ajatteluun. Nämä tekijät eivät kuvaa ainoastaan opettajan ammatin ideaaleja, vaan niiden avulla piirretään kuvaa opettajan mielenlaadusta ja koulutuksen logiikasta. Mistä tällainen kertomus on saanut alkunsa ja miten se on säilyttänyt asemansa läpi vuosikymmenten?

Näihin kysymyksiin Johanna Sitomaniemi-San etsii väitöskirjassaan vastauksia. Hän jäljittää kansainvälisesti ainutlaatuista tutkivan opettajan tarinaa ja tätä rakentavaa opettajankoulutuksen tutkimusperustaisuutta. Tutkija esittääkin tarkan ja yksityiskohtaisen analyysin suomalaisen opettajankoulutuksen edistyskertomuksesta ja sen yhteyksistä opettajaihanteisiin.

Tutkimuksen varsinaisena aineistona ovat lähinnä kansalliset tutkimusperustaista opettajankoulutusta käsittelevät akateemiset tekstit. Akateemisella tarkoitetaan tässä tiedeyhteisön piirissä tuotettuja tekstejä, jotka ottavat sisällöllisesti kantaa tutkimusperustaisen opettajankoulutuksen pedagogiikkaan tai opetussuunnitelmiin. Ajallisesti aineisto ulottuu 1960-luvulta 2010-luvulle.

Sitomaniemi-Sanin tutkimus on erinomainen ja huolitellun kokonaisuuden muodostava tutkimusraportti. Tutkija osoittaa sisäistäneensä analyttisellä tarkkuudella paitsi valtaisan määrän suomalaista ja kansainvälistä opettajankoulutuksen tutkimuskirjallisuutta, myös runsaasti suomalaisen koulutuksen aatehistoriaa. Opinnäytteen henkeen sopii erinomaisesti myös kirjoittajan valitsema tyyli, jossa kertojan suhde aihetta taustoittavaan tutkimuskirjallisuuteen on hieman epäilevä. Hän ei esitä esimerkiksi opettajankoulusta koskevia tutkimushavaintoja pelkkinä asiaintilan kuvauksina, vaan arvioi aktiivisesti esitettyjen väitteiden perusteluja.

Diskurssitutkimuksellisen työn erityispiirre on, että analyysiä ja tulkintaa ei voi kuvata ainoastaan metodologisina valintoina, vaan ne on oikeutettava osana työn epistemologista ja osin ontologistakin perustaa. Tämä tuo lisähaastetta raportoinnille, koska tutkimuksen tiedontuottamisen tapa ja logiikka on tuotava esiin jo varsin varhaisessa vaiheessa varoen kuitenkin puuduttamasta lukijaa. Sitomaniemi-San on selvittänyt haasteen oivallisesti esitelmällä teoreettista ajattelutapaa muutamien keskeisten käsitteiden kautta. Näiden avulla esitetty tutkimuksen logiikka ja valitun näkökulman perustelut muodostavat kiinnostavan kokonaisuuden, joka ei ajaudu liian kauas tutkimuksen varsinaisesta kontekstista.

Myös analyysin systemaattisuus ja tulkintojen johdonmukainen kuvaus tekevät sisällöllisesti melko vaativasta kokonaisuudesta ymmärrettävän. Toki argumentoinnin seuraaminen edellyttää lukijalta kärsivällisyyttä, mutta tärkeimpien havaintojen säännöllinen tiivistäminen helpottaa urakkaa.

Esittelen seuraavaksi joitain Sitomaniemi-Sanin tekemiä kokonaisuuden kannalta olennaisia tulkintoja ja tarkastelen niitä lopuksi hieman laajemmassa perspektiivissä. Tutkijan mikroskoopin alle asettuvat siis tutkimusperustaisen opettajankoulutuksen ympärille synty-

neet diskurssit, puhetapojen tavoittelemat käsitykset opettajasta, tutkimuksesta ja tieteestä sekä näiden synnyttämästä edistyksestä. Tutkimuksen juuret ovat kriittisessä perinteessä. Kysymys kuuluu, miten tutkimusperustaisuudesta ja tutkijaopettajan ideaalista tulee meille luonnollinen osa käsitystämme hyvästä opettajasta. Foucault'laista perinnettä seuraten ajatuksena on tutkia diskurssien avulla "nykyisyyden historiaa", eli etsiä viitteitä siitä, mitkä historian tapahtumat, selitykset ja olosuhteet auttavat meitä ymmärtämään tutkijaopettajan ideaalia.

Foucault'n genealogiaksi nimeämässä tutkimustavassa diskurssien tulkinta edellyttää havaintojen suhteuttamista laajempaan historialliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. Tällaisena peilipintana toimii lähinnä tutkimuskirjallisuuden välittämä tarina suomalaisesta tutkimusperustaisesta opettajankoulutuksesta. Genealogian laajempi idea on paljastaa ajattelumme säännönmukaisuuksia ja samalla asettaa ne laajemman ymmärryksen avulla kriittisen tarkastelun kohteeksi. Siksi siinä yhdistyvät kiinnostavalla tavalla menneisyys ja tulevaisuus.

Kirjoittaja toteaa, että tutkimusperustaisuudesta on tullut yleisesti hyväksytty ja tunnustettu opettajankoulutuksen opetussuunnitelmallinen ja pedagoginen periaate tai malli. Väitteelle on löytynyt kaksi perustetta. Ensinnäkin opettajankoulutuksen kiinnittäminen tukevasti formaalin korkeakoulutuksen rakenteisiin kertoo akateemisesta orientaatiosta ja koulutuksen muodollisesta tavoitteenasettelusta. Toiseksi koulutuksessa painotetaan tutkimusperustaisia työtapoja ja aktiivista tiedonmuodostusta. Nämä yhdistetään hyvin usein mais-teritasoihin opintoihin ja itsenäiseen tutkimustyöskentelyyn opintojen loppupuolella.

Sitomaniemi-San piirtää aineiston avulla lukijalle kuvan koulutuksellisesta kausaliteetista, jossa autonominen opettaja on diskurssissa seurausta koulutuksen akateemisyydestä ja tutkimusperustaisuudesta. Tieteellisesti koulutettu opettaja näyttäytyy moraalisesti sitoutuneena professionaalina, joka tekee itsenäisiä pedagogisia päätöksiä. Samalla opettajankoulutuksen diskurssi rakentuu myös negatioiden kautta. Käytännöllisyys, epätieteellisyys, kokemusperustaisuus ja vallitsevaan koulukulttuuriin sopeutuminen nähtiin opettajan negatiivisina piirteinä, joita akateemisyydellä pyrittiin muuttamaan. Opettajan ajattelua ja hänen oppimistaan luonnehti voimakas henkilökohtainen sitoutuminen. Päämääräksi esitetyssä akatemisoitumisessa näyttäisi yhdistyvän voimakas kyseenalaistavan tieteentekijän ideaali sekä luterilaisittain nöyrästi omaan kehittymiseensä suhtautuva kutsumustyöntekijä.

Eräs keskeinen tiedeperustaisen opettajankoulutuksen tarina kytkeytyi Matti Koskenniemen kehittämään ideaan didaktisesti ajattelevasta opettajasta. Sen keskeisenä tavoitteena oli tarjota empiirisen tutkimuksen avulla opettajille sellaista opetusprosessia käsittelevää "todellista tietoa", jonka avulla maksimoida opetuksen vaikuttavuus. Sitomaniemi-San kuvaa kiinnostavasti, miten tutkijaopettaja katsoi symbolisesti oppilasta "lasin läpi", eli tavoiteltava suhde oli ensisijaisesti analyyttinen, tulkitseva ja ulkoapäin ohjaava. Vasta tämän jälkeen alettiin pohtia sitä, miten tutkimusperustaisuus voisi vahvistaa opettajan eettistä ja moraalista sitoutumista.

Paikoin koulutuksen diskurssit ovat myös jännitteisiä. Toisaalta tutkimusperustaisuuden tulisi kannustaa tulevaisuuden opiskelijoita tarkastelemaan asioita teoreettisemmin, toisaalta tunnustetaan, että liian teoreettinen opetussuunnitelma ei palvele valmistautumista käytännön työhön. Tieteellisestä tiedosta ei saisi myöskään tulla opettajille ulkoista auktoriteettia, vaan "opettajan tulee olla itsensä auktoriteetti". Osaltaan didaktinen ajattelu näyttäytyi strategiana sovitella teorian deskriptiivisyyden ja objektiivisuuden sekä toisaalta normatiivisuuden ja subjektiivisuuden välistä kuilua - eli kiistoja faktoihin perustuvan ja henkilökohtaiseen luovuuteen perustuvan ajattelun välillä. Didaktisen käytännön ideaali alkoi liukua yhä selvemmin reflektion suuntaan, jossa havainnointiin perustuva tutkimuksellinen

työote ja toiminnan jatkuva tutkiskelu yhdistyivät.

Tutkimusmenetelmäymmärrys ja -osaaminen tuotiin yleisemminkin esiin opettajan perustaitona. Kantavana ajatuksena oli, että identifioituminen autonomiseksi tutkijaksi ja tieteentekijäksi takaisi autonomian myös opettajana. Menetelmälliseksi ratkaisuksi tarjottiin toimintatutkimusta, jossa opetus itsessään toimisi tiedonhankintana ja interventioiden alustana. (Tutkimuksellinen) katse suuntautui kuitenkin vahvasti opettajaan itseensä. Opettajasta tuli samalla kertaa tutkija, kriittisen tarkastelun kohde ja havaittujen muutostarpeiden toteuttaja. Sen lisäksi, että visio osoittautui käytännön toiminnan ja opetustyön kannalta turhan idealistiseksi, ongelmana saattoi myös olla kriittisen reflektion kohdentuminen liiallisesti omaan opettajapersoonaan.

Opettajan rooli tutkijana oli osaltaan myös yritys vahvistaa opettajien yhteiskunnallista osallisuutta ja tiedollista asemaa. Opettaja-tutkijan ajateltiin olevan tavallista tutkijaa etuoikeutetumpi, koska työ tarjosi hänelle poikkeuksellisen syvän ja monipuolisen suhteen tutkimusympäristöön. Omakohtaisen tutkimustoiminnan ajateltiin mahdollistavan myös ennakkoivaa koulun kehittämistä.

Yksi Sitomaniemi-Sanin kiinnostavimmista kudelmissa paljastaa, että tutkimusperustaisuuden kannattelema autonomisen subjektin ihanne näyttäytyy diskurssissa myös hallinnan tapana ja mentaliteettina. Hän kirjoittaa, miten tutkimus suomalaisen opettajankoulutuksen perustana muovautuu pedagogisten rationaliteettien ja teknologioiden kautta opettajasubjektin hallinnoinniksi. Tutkimusperustaisuuden diskurssissa elää kahdenlaisia opettajia: "vanhoja", joita sitovat tiedostamaton ajattelu ja ulkoiset auktoriteetit sekä heitä, jotka tietoinen ajattelu ja reflektio ovat vapauttaneet.

Kirjoittaja sijoittaa lopuksi tutkimusperustaisen opettajan osaksi suomalaista Bildung-ajatteluun perustuvaa kansallista kertomusta. Laajempaan tulkintaan on, että tutkimusperustaisuudella etsittiin kaiken kaikkiaan mahdollisuuksia parantaa opettajan ja opetustyön asemaa. Sitomaniemi-San muun muassa kuvaa, miten kriittisen reflektion taidot nähtiin avaimena ymmärtää opetussuunnitelman ja sen tavoitteiden taustoja ja suhteuttaa niitä koulun muuhun tehtäväkenttään. Taustalla saattoi olla ajatus kasvattaa välimatkaa teknisen suorittajan ja opetussuunnitelman toteuttajan rooleihin. Samalla kyse oli opettajan ammatillisen autonomian korostamisesta. Autonomialla ei tarkoitettu vain vapautta toimia kasvatustilanteissa sopivaksi katsomallaan tavalla, vaan laajempaa liikkumavaraa yhteiskunnalliseen osallistumiseen.

Tutkimusperustaisuuteen liittyvien laajempien ammatillisten tavoitteiden perusta näyttäytyi diskurssissa painottuvan yllättäväkin voimakkaasti filosofiaan. Opettajan tavoitteena oli tunnistaa ja ymmärtää omia eettisiä lähtökohtiaan ja ideologisoituneita ajattelutapojaan. Vapaus ymmärrettiin tietoisuutena näiden taustalla olevista arvoista. Tämä näkökulma näyttäisi ehkä eniten vaientuneen nykyisissä opettajankoulutusdiskurssissa.

Kokonaisuutena akateemisen opettajan rakennusprojekti näyttäytyy lukijalle varsin sinnikkäänä, johdonmukaisena ja yksituumaisena. Kyse on ollut paitsi vahvasta ja poliittisestikin melko yhdensuuntaisesta visiosta, myös opettajankoulutuksen ja siellä toimivien aseman turvaamisesta osana akateemista heimoa. Samaan hengenvetoon on silti kysyttävä, miksi visio ja sen konkretisoituma, akateeminen opettajankoulutus, on kuitenkin lähettänyt maailmalle varsin konservatiivisia ja työhönsä käytännöllisesti orientoituneita opettajia. Näyttöä ei ole myöskään siitä, että koulutus olisi istuttanut opettajakuntaan erityisen vahvaa uudistushenkeä, kokeilunhalua tai kriittistä ja kyseenalaistavaa asennetta. Ehkä opettajankoulutuksen opetussuunnitelmaan piilotetut käytännöt ovat jarrutelleet tutkijaopettajaksi identifioitumista. Kasvatustiede näyttäytyy sittenkin tänä päivänä jokseenkin yksiulotteisena eikä tiedeperustaisuus aina yllä toteutuneen opetussuunnitelman tasolle. Opiskelijat kiin-

nittyvät ehkä sittenkin praktiseen ongelmanratkaisuun tieteellistä voimakkaammin.

Sitomaniemi-Sanin mainio opinnäyte osoittaa, että tutkimusperustaisen opettajankoulutuksen historia on kuitenkin todella komeaa luettavaa. Tutkimus antaa kriittisestä näkökulmastaan huolimatta – tai ehkä juuri sen takia – ansaitsemansa arvon tälle kansainvälisesti poikkeukselliselle pyrkimykselle nostaa opettajan työn arvoa ja asemaa ja synnyttää opettajille mahdollisuuksia siirtyä reaktiivisista suorittajista analyyttisiksi uudistajiksi. Tämä on saattanut suojata koulua, opettajan työtä ja opettajankoulutusta pahimmilta poliittisilta yllälyönneiltä. Käsillä oleva väitöskirja saa lukijan toivomaan, että näin olisi myös tulevina vuosikymmeninä.

KT Jyri Lindén toimii yliopistonlehtorina Tampereen yliopiston Kasvatustieteiden yksikössä.